

Illés László

KÖLTŐI UTÓPIA ÉS TÖRTÉNETFILOZÓFIAI MESSIANIZMUS

(Kassák és Lukács Bécsben, a húszas évek elején)

Felmerül a kérdés: összehasonlítható-e egy költői világgép valamely történetfilozófiai világlátással? Valószínűleg lehetséges ez a művelet, különösen akkor, ha a költészet mélyrégióiban hasonló indítékok munkálnak, mint a filozófiai rendszerben. Feltételezésünk talán beigazolódhat, ha két olyan személyiséget veszünk közelebből szemügyre, mint Kassák Lajos, a magyar avantgárd kiemelkedő költője, és Lukács György, a filozófus. Munkásságuknak csupán egy rövid, bár döntő fázisára szorítkoznánk az alábbiakban, arra a szűk fél évtizedre, amelyet mindketten az első világháború utáni hazai konvulziók után és nyomán a bécsi emigrációban töltöttek. A végbement történelmi katasztrófák után a nyugtalan Bécs mindkettőjük számára a „béke szigete” volt, ahol mérleget készíthettek, természetesen mindegyikük a maga módján. A bécsi tartózkodás mindenestre lényeges fázissá vált mindkettőjük további pályafutása szempontjából.

Kassák Bécsben is tovább folytatott *Ma* című lapjával olyan messzire sugárzó szellemi műhelyt teremtett, amellyel a magyar avantgárd kísérleteket egy széles európai áramlat produkciójával szembesíthette. Lukács viszont arra tett kísérletet, hogy — Dosztojevszkij-tanulmányai és *A regény elmélete* kidolgozása után — egy a gyakorlattal párhuzamosan futó történetfilozófiai alapot építsen ki jövődó elméleti munkássága alá.

Nyilvánvalóan nem lehetséges — nem is ez a célunk —, hogy egy tömör áttekintésben felvázoljuk Kassák avantgárd költészetének teljes spektrumát, vagy akár csak jelzésszerűen utaljunk a lukácsi életmű egészének jellegzetességeire. Sokkal inkább arra korlátozódunk, hogy a jelzett időszakban a két szellemi jelenség egymáshoz való funkcionális viszonyát, a kétféle világgép azonosságait és lényegi eltéréseit vegyük szemügyre.

Abból kell kiindulnunk, hogy a művészi és filozófiai gondolkodási folyamatok mélyén lényegében ugyanaz a törvényszerűség működik, amely összeköti egymással a modernséget, az avantgárdot és a politikailag színezett filozófiát (noha esetenként negatív dialektikával), azaz az emberi személyiség megingott integritásának ügye a huszadik században, az az ügy, amely az első világháború kataklizmájától kezdve, forradalmakon és ellenforradalmakon, a különféle totalitarizmusok szörnyűségein át annyiszor került veszélybe és látszott alámerülni. A kezdeti konvulziók valósága és a későbbi történések bujkáló előérzete munkál már a húszas évek elejének történéseiben és jelenik meg sajátos megfogalmazásban és „megoldási” javaslatokkal a költőnél és a filozófusnál.

Szemlélődésünk során egyre nyilvánvalóbb lesz a két világgép fokozódó divergenciája, hogy aztán a szétartó vonalak — meglepő módon — egy adott késői ponton újra metsszék egymást. (Előljáró szavaimból bizonynal az is kitetszett, hogy az elemzés módszertana nem tisztán poetológiai illetve szakfilozófiai természetű, hanem sokban a történeti megközelítés útján jár. Annak tudatában tesszük ezt, hogy manapság némelyek az irodalomtörténeti megközelítést a „módszer agóniájaként” jelölik meg.)

Nem kell túl nagy bátorság ahhoz, hogy megállapítsuk: a múlt századvég óta egyre gyorsabb ütemű és az egész emberi egzisztenciát befolyásoló technikai civilizáció fejlődése mellett az 1871-ben és 1905-ben feltört társadalmi konfrontációk is lényeges hatást gyakoroltak a művészi világlátásra. Naivitás lenne azt képzelnünk, hogy az első világháborúban produkált és az addigi világtörténelemben példa nélkül álló embertelenség, összes kulturális és szociális következményével együtt hatástalan maradt volna az avantgárd öntörvényű művésziességére. A filozófus radikális fordulatot végrehajtó világgépére sem maradt hatástalan, sőt ez a fordulat éppen ebben a hatásban gyökeredzett. A háborút kö-

vetően lejátszódott oroszországi történelmi kísérlet pedig már előkészületi fázisában, sőt utána is legalább egy évtizedig, éppen a szóban forgó húszas években, mágnesként vonzott magához irodalmi irányzatokat és jeles alkotókat, a kassáki avantgárd iskolából is. A hegeli szellemben mindörökké etablirozódott polgári világrénd ingott meg ekkor egy pillanatra, noha ez a „történelmi pillanat” mint alternatíva még hét évtizedig tartott az időben s még egészen nem zárult le ma sem. Az európai s benne a magyar avantgárd mélyén és nyelvi átstrukturálódásában — vélelmem szerint — más fontos faktorok mellett ott munkál a két világ — egy valóság és egy filozófiailag lehetségesnek vélt kísérleti világ — neuralgikus egymásnak feszülése.

Ez a problematika megjelenik Kassák avantgárd költészetében is. Munkásságának szinte valamennyi kutatója megegyezik abban, hogy a magyar avantgárd világlátás döntő indítéka az a tudati és pszichikai megrázkódtatás volt, amelyet az első világháború katalizmája váltott ki s amelynek már előérzete is ott munkált az érzékeny művésztudatokban. A tagadás a történések és az azokat előidéző struktúra ellen irányult, de magában foglalta a hagyományos költői nyelv elleni lázadást is, mivel ez már nem tudta egyenértékűen kifejezni az ember viszonyát a megingott világréndhez. Kassák avantgárd költőhöz illően radikális módon, perspektivikusan és egyértelműen jelölte meg akkor a kibontakozás irányát, s ezt az *egyértelműséget* az avantgárd funkcionalitása egyik igen lényeges jellemzőjének tarthatjuk.

Egy programmatikus előadásában, még Budapesten, a konvulzív események közepette nyilatkozta Kassák: „A kapitalisztikus termelési rend csődjével együtt a mai ember erkölcsi csődje is bekövetkezett ... az ésszerű és valóban praktikus munka csakis a mai anarchiába veszett társadalom lerombolásával és a munka jogain épült szocialista társadalom felépítésével indulhat meg.”¹ Nem kétséges, hogy Kassák és eszmetársai akkori létszemlélete a fennálló világrénd diagnózisát illetően in concreto messzemenően indokolt volt; de ugyanígy nem kétséges, hogy a történelmi perspektíva felrajzolásában megnyilatkozó naiv messianizmust nem igazolta a jövő. Az első világháború és a polgárháborúk csataterain dülő tömegmészárlás még nem tette lehetetlenné a költészet születését, még fellángolt a rajongó hit a megtisztult ÚJ EMBERben; a víziók még elvontságukban is ember szabásúak voltak és gazdag emocionalitás színezte át őket.

Mindezekben Kassák eléggé autentikus tanú, mégis — hogy tézisünket a költői utópiák valódi forrásairól szélesebbkörűen hitelesítsük —, hallgassunk meg egy másik jelentős, Bécsset járt magyar avantgárd költőt, Déry Tibort, aki alig pár évvel később is még ezt írta egy poemájában: „Ez az az óra, ez az óra a lázadás órája. Ezekkel a kenyértelen és vértelen kezekkel, ebben a sötétségben, mely sűrűbb mint a vér, az utolsó óra harangütései alatt, lázadjunk fel a valóság ellen, mely gonoszabb és bizonytalanabb lett már számunkra, mint az istenek pokla. Mit veszíthetünk el mi, akik a legszegényebbek vagyunk? akiknek lázálmaink is igazabbak, tébolyunk ingoványai is szilárdabbak már, mint az ő adamantengely körül forgó bolygójuk vastag kerge! Ez a valóság nekünk nem kell, ez a mereven néző szemgolyó, amelynek tükrében megfagyott a boldogtalanság tája, vaskuljon meg. A táj mögött másik táj, a valóság mögött másik valóság húzódik meg ugrásra készen, mint egy hályog mögött és kopogjunk és szűrünk és kiabáljunk, míg elfakad és meg nem találjuk elsüllyedt otthonunkat. Ébredjetek fel!”²

Nem csupán magyar specifikum az e típusú avantgárd világlátás, hanem — legalábbis — közép-európai. Elég talán bizonyítékul a német expresszionizmus hű krónikását, Kurt Pinthust megidézni, aki a *Menschheitsdämmerung* című antológia előszavában ezt mondotta: „Így hát ez a költészet, mint ahogy néhányan programadói közül is követelték ... politikai költészet, mert témája a vele egyidőben élő emberiség, amelyre panaszt emel, amelyet elátkoz, kigúnyol, megsemmisít, mialatt iszonyú kitörésekkel keresi a jövőendő változások lehetőségeit. De csak így lehet a költészet egyben művészet is; a legjobb és

¹KASSÁK Lajos, *Aktívizmus* (Előadás, 1919. február 20.) In *Ma*, 1919. 4. sz. 46–51.

²DÉRY Tibor, *„Ébredjetek fel!”* In *Nyugat*, 1928. II. köt. 16–37.

legszenvedélyesebb költők nem az emberiség külső formái ellen hadakoznak, hanem az eltorzított, meggyötört, tévútra vezetett ember állapota ellen.”³

Azt hiszem, nem tévedünk, ha ugyanezekben az impulzusokban véljük felfedezni a magyar avantgárd legjelentősebb áramlatának szellemi indítékait. Az akkori világrend szégyenletes morális csődje a liberalizmus válságához vezetett a század első harmadában, teoretikusok és művészek is önvizsgálatra és válaszütra kényszerültek. Lukács György, az idealista filozófus ekkoriban átmenetileg a politikai pályát választotta. Kassáktól, a művésztől távol állt ez a szerepkör. Következésképpen ment a maga művészi útján, a „szellem abszolút tisztaságát” hirdette; arra hívta fel az avantgárd művészeket, hogy — úgy mond — „az élet maximum-pluszát énekeljük bornak és kenyérnek a dolgozó tömegek lelkébe.” Ennek a szándéknak feleltek meg aktivista vezéreszméi, a „kollektív individuum” és a „végtelenbe derülő ember” képzete. „Mert minden pártpolitikán, nemzeti és faji ideológián túl a soha be nem érhető végcél felé indítottuk el harcunkat az emberért, akiben a világ képe él” — nyilatkozta Kassák.⁴

Minden további nélkül belátható, hogy efféle maximákkal nem azonosulhatott a proletárdiktatúra elvárásaival 1919-ben, sem a baloldali extrémizmus követelményeivel a bécsi politikai emigráció köreiből. Aktivizmusa, expresszionista forma-rendszere és különösen az individuum integritásának végsőig menő védelme, tézise a „spontán és végtelen forradalmi életvitelről” provokálták a népbiztos Kun Bélát arra a megsemmisítőnek szánt ítéletre, amelyben ő a *Ma*, azaz Kassákék költészetét nemes egyszerűséggel „a burzsoá dekadencia termékének” minősítette.⁵

Jelképes volt ez az összeütközés, amely a korszerű művészet és a szélsőbaloldali munkásmozgalom elválásának nyitánya lett, legalábbis a magyar térfélen. A kétféle „világmegváltó” mozgalmat paradox módon parallel útra terelte és egyúttal konfrontálta a történelmi szituáció. A résztvevők számára ekkor még természetesen sokban rejtve maradtak a világképük és eszmerendszereik mélyén rejlő s a jövő felé meghosszabbítható mozzanatok, de — visszatekintve a mából — meglepő érzékeléssel jelennek meg már ekkor a jövő paradigmatikus jelei. Aki úgy véli, hogy az azonosulás és az egyidejű távolságtartás dilemmájában vergődő avantgárd is „bűnbe esett”, amikor az EMBER megváltásának evilági módozatait ő is a saját ügyévé tette, az könnyen felfedezheti eszméi és eljárásmodjait közt a voluntarizmust, a világmegváltás történelmileg aktuálisnak vélt ügye erőszakkal való szolgálatát, a „názáreti ácslegény” tanaira visszautaló messianizmust.

Az *avantgárd* — azaz tekintsünk most csak Kassák avantgárdjára — szociális programját és az ezzel adekvát *művészi világképét*, konstrukciós eszközeit halálisan komolyan vette. Ma utópisztikusnak látott terveit megvalósíthatónak vélte, távol állt tőle minden nyegle frivolitás és cinizmus. Ezt a szigorú tartást az avantgárd újabb lényeges differencia specificájának tudhatjuk. Miközben a grammatikát széttörte az avantgárd, egyúttal elutasította a relativizálást.

A kassáki avantgárd radikális fordulata a forradalmak bukásával, egy bizonyos átmeneti szakasz után, a húszas évek elején, a bécsi emigrációban megy végbe. Az átmenet kiemelkedő műve a *Máglyák énekelnek* (1920).⁶ Ez a poéma a szó szoros értelmében máglya, virtuális tüzeiben elégték a forradalmi korszak illúziói, de maga az expresszionista nyelvezet is. A magyar irodalmi aktivizmus fináléja ez a lamentáló elégia; benne kavarog az egykor győztes forradalmak és az illúziókat szétfoszlató bukás tengernyi élményanyaga. A közelmúlt történéseihez kötődő ambivalens érzéseket jelzi, hogy a poéma nagyrésze még mindig a reményekben élő ÚJ EMBER sejtelmeket vesző alakjával foglal

³Kurt PINTHUS, *Zuvor*. In *Menschheitsdämmerung* (1920). Hamburg, 1961. 29.; Magyar szövege Koczogh Ákos fordításában, In *Expresszionizmus*. Bp., 1981. 241–242.

⁴KASSÁK Lajos, *Levél KUN Bélához a művészet nevében*. In *Ma*, 1919. 7. sz. 178.

⁵KUN Béla felszólalásából az 1919. június 13-i pártgyűlésen. In *Vörös Újság*, 1919. június 14.; Újabbban: *„Mindenkire újakra készül...”* Szerk.: JÓZSEF Farkas. Bp., 1967. IV. köt. 463.

⁶KASSÁK Lajos, *Máglyák énekelnek*. Bécsi Magyar Kiadó, Wien, 1920.

kozik. Kassák komolyan hitt egykor az ember lehetséges felszabadulásában, e remények összeomlását pedig tragédiaként élte meg.

Az avantgárd esztétikumában megjelenő változások nem a *szöveg* önelvűségéből értelmezhetők, indítékaik a szövegen kívül találhatóak meg. Nem más mint maga a szöveg közli ezeket az indítékokat. Két ilyen fő mozzanatot figyelhetünk meg: az egyik a *rémület*, a másik az ontológiai mértékű *csalódás*. A proletárdiktatúra bukása után a vörös terrort a fehér terror váltotta fel. Bagatell közép-európai sajátosság ez, mondhatnók: provinciálisan lokális jelentőségű ügy. Kassák számára azonban fontos volt, mi is kénytelenek vagyunk annak tekinteni. Kassáknak súlyos esztétikai konfliktusai támadtak a vörös terrorttal, a fehér változat az életét fenyegette, ez csupán árnyalatnyi különbség persze. A nagy poémában — csodálkozásunkra — mégis ez utóbbi ölt vizionált méreteket:

A darutollasok ... tüzes fogókat hordtak a szemeikben
s szörnyű körmeik alól ekkor már kivirágzott az idegen vér ...
Akiiket kiválasztott az isten, azok könnyörtelenül meghaltak ...
A kaftános zsidók testében énekeltek a kések ...
Leszakadtak a fekete drapériák s a horizontokon még
magasabbra nőttek a hegyek ...
Minden a megváltozhatatlanság törvényében forrott.⁷

Nos, éppen ez az utóbbi mozzanat, a *megváltozhatatlanság törvénye* lesz a leglényegesebb faktora a radikális poétikai változásnak. A felismerés fokozatosan érett Kassákban. *Levél a magyarországi ifjúmunkásokhoz* című írásában olvashatjuk: „Merjük bevallani magunknak, hogy a munkásság tömegei még közel sem állnak azon a nívón, hogy ... átvehessék a hatalom birtoklását.”⁸ A *Máglyák énekelnek* feszített ívű strofáiból is kivillan ugyanez a gondolat: „Mondtam: még nem jött el az óra. De ráéheztek a hatalomra, s elfelejtették, hogy a harc hevítése nem föltétlen a győzelem sürgetését jelenti.”⁹ 1920-ban németül közzétett *An die Künstler aller Länder!* című kiáltványában radikális konzekvenciákat von le, midőn a közéletileg motivált művészeti aktivizmus teréről visszavonul a par excellence művészeti szférába. Ezt írja itt: „A régi osztály helyébe nem akarunk újabb osztályt segíteni az ember fölé. Minden osztályuralommal szemben a győzedelmes individuumok közösségét és minden állammorállal szemben a kollektív etikát hirdetjük.”¹⁰

Kassák, aki nem volt teoretikus elme, az események vaslogikája tudomásul vételében meghaladta a lukácsi voluntarista teleológia Hegellel szemben kierőszakolt marxista jövőképét. Lukács nem bízott a „kollektív etikában”, igaz, a proletariátus ösztönös forradalmiságában sem bízott. Ezért tételezte ekkori alapvető munkájában, a *Történelem és osztálytudatban*¹¹ az ún. „hozzáadott tudatot” (zugerechnetes Bewußtsein), amelyet egy olyan szervezet képviselt, amellyel Kassák sohasem, később sem talált közös nevezőt. Kassák már ekkor megértette, hogy a magyarországi kísérlet bukásával szélesebb dimenziókra is érvényesen egy *történetfilozófiai álom ért véget*. Egyik programmatikusnak szánt bécsi cikkében írja: „A forradalmak ... a gondolkodó ember elé elhozták annak igazságát, hogy kizárólag erőszakszervezetekre támaszkodva, kizárólag gazdasági forradalommal nem lehet a mai élet problémáját megoldani. A kapitalista társadalmi rendnek ... szörnyű morális ereje is van és ép ezért vele szemben mindig kevésnek fog bizonyulni az elnyomottak éhséglázadása. Mert sajnos az ő éhségük ... bármikor egy nagyobb falat kenyérrrel kielégíthető. Elindul a világot megváltani akaró forradalom, és egy kenyérmor-

⁷ In *Máglyák énekelnek*. Újabb kiadásban: Kassák Lajos, *Összes versei*. Bp., 1969. I. köt. 132.

⁸ Kassák Lajos, *Levél a magyarországi ifjúmunkásokhoz* (1920. május). In Ma (Wien), 1920. június 1. 3. sz. 23–24.

⁹ L. a 7. sz. jegyzetet.

¹⁰ Ma (Wien), 1920. május 1. 1–2. sz. 2–3.

¹¹ Georg LUKÁCS, *Geschichte und Klassenbewusstsein — Studien zur marxistischen Dialektik*. Malik Verlag, Berlin, 1923.

zsán elbukottan meghal, mint lázadás.”¹² Maga a történelmi valóság teljes kiterjedésében csupán hét évtized múlva érte be a korai kassáki felismerést, aminek döntő jelentősége lett a posztmodern világgép háttére felrajzolásánál.

Kassák egyelőre a *dada* nyelvezetével reagál önmaga teoretikus zárókövetkeztetéseire. Beáramlanak költészetébe az illúziók likvidálásának érzelmi mozzanatai, a deheroizálás, az expresszionista pátosz „forradalmiságának” ironikus túlfeszítése, a keserű önróma. Mindez különösen jól szemlélhető klasszikus dadaista művén, *A ló meghal a madarak kirepülnek* című poemán.¹³ A már idézett Déry Tibor szerint a magyar dadaisták „a világ értelmetlenségét, céltalanságát és káoszát értelmetlen, céltalan és kaotikus formák által akarták közvetíteni.”¹⁴ Az avantgárd korabeli művészeti kritikusa, Hevesy Iván, (aki élénk kapcsolatot tartott a bécsi *Ma* körével), úgy vélte: „a dada agonizáló korunk negatív filozófiája és világszemlélete”,¹⁵ amelyben — Béládi Miklós szerint — a groteszk és abszurd képzeteket ébresztő logikátlanság végülis a kétségbeesett szociális indulatot fejezte ki.

Ezen a ponton talán pozitív analógiákkal és negatív dialektikával utalhatnánk előre Kassák avantgardizmusától a késői kor posztmodern jelenségei felé. Zavarba ejtő körülmény azonban, hogy Kassák történelmi perspektívavesztése után is képes volt még egy olyan kísérletre, amelynek analógiáját a posztmodern eddig még nem produkálta: ez pedig a képarchitektúra műfajában megvalósult *konstruktívizmus*, kísérlet a széthulló, dekomponált világ — legalább művészi — újjáalkotására; új egység megszerkesztésére ott, ahol már Ady Endre szavaival élve: „Minden Egész eltört.” Mint ismeretes, e feltört sóhaj Nietzsche gondjaira rímelt.

De a konstruktívizmus minden szándékolt szárazságán és érzelmenlküliségén átcsillant az individuum nosztalgikus vágya a harmóniára, különösen a későbbiekben, amikor a tiszta, szigorúan geometrikus formák lágyabbak és a színek melegebbek lettek. Találón jegyezte meg a kassáki mű kitűnő ismerője, Béládi Miklós: „Az aktivista vers a történelemben élt ... a költő-próféta üzenetét továbbította a szenvedő, a megváltandó emberekhez. A forradalom élén rohant, minden részletével korához tapadt. A konstruktívizmus kilépett a történelemből ... személytelenné és időfelettivé absztrahálódott ... A valóságban nem létező rend és szabadság helyett a művészet mondta ki és jelentette meg a kollektívizmus eszményi állapotát.”¹⁶

Ily módon úgy vélhetjük: Kassákon, az avantgárd mesterén is beteljesedett a schilleri maxima — az idők szorongattatása közepette művészetében nem hátrafelé lépett, hanem — fölfelé. Az avantgárd költői utópiája széttört a nyers valóságon, de lényege megőrződött, egy sajátos művészi világ absztrakt szférájában született újjá.

„A konstruktívizmus kilépett a történelemből” — idéztük a találó megállapítást Kassák költészetéről és képarchitektúrájáról. Ugyanebben az időben azonban formálódott Bécsben egy másik gondolati rendszer is, amelyik pontosan fordítva — az időtlenségből a történelembé kívánt belépni. Ez a gondolati és gyakorlati konstrukció Lukács György filozófus nevéhez kapcsolódik.

Lukács és Kassák jól ismerték egymást még Budapestről. Kassák avantgárd folyóirata szerkesztőségét egy ajtó választotta el a Visegrádi utcai székházban a szélsőbaloldali párt irodájától. A két férfiú kapcsolata sohasem volt harmonikusnak mondható. Az antipátia és a kedvetlenség egymás iránt elkísérte őket a következő évtizedekben is. Bizonyossággal lehet mondani: ezeket az érzelmeket nem irracionális motívumok határozták

¹² KASSÁK Lajos, *Képarchitektúra*. In *Ma* (Wien), 1922. március 15. 4. sz. 52–54.

¹³ *A ló meghal a madarak kirepülnek*. In *2x2* (Wien), 1922. 1. sz.

¹⁴ DÉRY Tibor, *Dadaizmus*. In *Nyugat*, 1921. I. köt. 552–556.

¹⁵ HEVESY Iván, *A dadaista világnézet*. In *Nyugat*, 1923. II. köt. 191–196.

¹⁶ BÉLÁDI Miklós, *A magyar avantgarde történetéhez*. In *Jelzés a világba*. Bp. 1988. 28.

meg, hanem elvi alapjuk volt. Két egymással diametrisan szembehelyezkedő világlátásban gyökereztek. Lukács, a helyettes közoktatási népbiztos a tanácsköztársaság idején megvédelmezte Kassákot és avantgárdista követőit bizonyos körök konzervatív művészi ízlésével szemben; de sehogy sem tudta elviselni azt az „állhatatlanságot”, amely — szerinte — mindig is jellemezte a művész Kassákot politikai állásfoglalásaiban, már a tanács hatalom alatt és nemkülönben a későbbiekben, az emigrációban is. Ez az egymás iránti ellenérzés a bécsi években is megmaradt. Lukács a húszas évek közepén mozgalmi szervezete Bécsben megjelenő folyóirata hasábjain ugyanúgy az „örök forradalom” iránti elkötelezettség költői tézisének vetette Kassák szemére,¹⁷ mint közel egy fél évszázaddal később egy interjúban, amely *Gelebtes Denken* címmel megjelent memoárijaihoz kapcsolódott.¹⁸

Lukács számára Bécsben semmi sem lehetett ellenszenvesebb, mint holmi „örök forradalmi” eszmévilág. Ez számára a semmire sem kötelezettség elmosódó képzetét jelentette, holott az ő világlátása a konkrét tettek realizálására épült fel. Élete döntő fordulata akkor következett be, amidőn 1918. december 30-án belépett a KMP-be. Döntéséhez élete végéig hű maradt, noha e következetesség később olyan megalkuvásokba kényszerítette, amelyek éles ellentétben álltak eredeti intencióival. A diktatúra bukása utáni illegális állapotok állandó életveszélyt jelentett számára, ezért Bécsbe menekült, ahol haladéktalanul bekapcsolódott a mozgalmi munkába; majd a következő években rendkívüli intenzitással mélyedt el Hegel és Marx tanulmányozásába. Ily módon a bécsi évek Lukács számára az elméleti munka és a frakcióharcokban való őrlődés időszakává váltak.

Sokak számára a mai napig talány: Milyen volt lehetséges, hogy Lukács, a német szellemtörténeten iskolázott esztéta teljesen váratlanul „egyik vasárnapról a másikra Saulusból Paulussá változott”?¹⁹ Már a regényről szóló nagy tanulmányában benne rejtett „egy baloldali etika és egy jobboldali ismeretelmélet” mély dilemmája.²⁰ Nos, 1918 végén ezt a dilemmát Lukács a „baloldali etika” javára döntötte el. A szellemtörténet művelőinek szigorú véleménye szerint Lukács ezzel mint értelmiségi „eredendő bűnt” követett el: az etikától a metafizika felé elágazó útra lépett.²¹ De mi indította az idealista tudóst arra, hogy ezt az elképesztő pályamódosítást végrehajtsa?

A századfordulón induló fiatal Lukács a korabeli filozófiai irányzatok sok lehetséges módszertani kísérletét megélte. Hatása otthagya nyomait számos kortársa gondolkodásában. Nem volt egyedül azzal a nézetével, hogy a kor egyik alapvető problémája a polgári kultúra válsága. Sokan voltak, akik úgy vélték: az adott társadalmi formáció betöltötte civilizációs küldetését, a történelem új választást igényel. Lukács előtt bizonyítottan látszott a fichte-i tétel „a tökéletes bűnösség koráról” (das Zeitalter der vollendeten Sündhaftigkeit). Egy sor polgári gondolkodó hasonlóképpen vélekedett a szellem válságáról.²² Csakhogy a legtöbbször számára a polgári kultúra megrendülése sorsszerűnek és megváltoztathatatlanul tűnt fel; e felismerés passzivitást váltott ki, vagy menekülést a misztikába. Lukácsnál azonban éppen ellenkező attitűdöt figyelhetünk meg: a szellemtörténeti módszer a polgári kultúra válságát produkáló konkrét környezet mély kritikájáig

¹⁷ [Lukács György], *Kassák Lapos*. In Új Március (Wien), 1926. nov. 675–678.

¹⁸ Georg LUKÁCS, *Gelebtes Denken — Eine Autobiographie im Dialog*. Suhrkamp V., Frankfurt am M., 1981. 100–101.; Magyarul: *Megélt gondolkodás — Életrajz magnószalagon*. Szerk.: EÖRSI István. Bp., 1989. 159–160.

¹⁹ E kérdésről LESZNAI Anna írt. Idézi: David KETTLER, *Culture and Revolution — Lukács in the Hungarian Revolution of 1918–1919*. In Telos, 1971. 10. sz. 69.

²⁰ L.: *A heidelbergi művészfilozófia és esztétika — A regény elmélete*. Bp., 1975.

²¹ Hermann SCHNÄDELBAUCH, *Max Horkheimer und die Moralphilosophie des deutschen Idealismus*. In *Max Horkheimer heute — Werk und Wirkung*. Hrsg. von Alfred SCHMIDT und Norbert ALTWICKER. S. Fischer V., Frankfurt am M., 1986. 55.

²² L. többek közt: Emil HAMMACHER, *Hauptfragen der modernen Kultur* (1914); Walter RATHENAU, *Kritik der Zeit* (1913); Oswald SPENGLER, *Der Untergang des Abendlandes* (1918–1922).

hatolt és annak elutasításával párosult.²³ A *regény elmélete* azt a rezignált vágyakozást fejezte ki, amely szerzőjét a homéroszi eposz harmonikus világa iránt töltötte el. A háború során, főleg annak második felében tanulmányában egyre inkább olyan mozzanatok bukkannak fel, amelyek a tárgyas lét közvetlenebb összefüggései felé mutatnak. Ezzel sem volt egyedül kortársai közt. Ernst Bloch az expresszionista ideológia fő művének számító munkájában, a *Geist der Utopie*ban, messianisztikus extrapolációval állapítja meg, hogy a „Mulandó már mögöttünk van” („Das Vergängliche ist eigentlich schon hinter uns”).²⁴ A polgári kultúra szerves rendszerének válása, az ebből eredő emberi megrázkódtatások, az első világháború kataklizmája arra indították Lukácsot (ahogy kortársai nevezték: „a neokantiánizmus rendfilozófusát”), hogy az etikát alárendelje a bűnösség vállalásának, ami által kilépett a tiszta kontempláció övezetéből és elindult egy messianisztikus világkép kiépítése felé.²⁵

Ez a lépés a későbbiekben komoly következményekhez vezetett. Az adott történelmi pillanat az alternatíva elé került filozófus számára nem kínált előnyöket, ezért semmilyen ok sincs arra, hogy a döntés emberi őszinteségét kétségbe vonjuk. A közvetlen környezetben is voltak olyan emberek, akik lépését tulajdonképpeni szellemi habitusával teljesen inadekvátnak tartották. Barátja, Balázs Béla jegyezte fel 1919 decemberében naplójába, már a bécsi emigrációban: „Lukács, úgy látszik, tisztességből, erkölcsi parancsból, hazugságban fogja végigélni életét. Mert Lukácson a konspiratív, aktív politikus és forradalmár álarc — hazugság. Nem az ő metafizikai gyökerű missziója. Ő csendes tudósnek született, örök dolgok látójának, nem pedig arra, hogy ... a tömegekre akarjon hatni, ő, aki nem beszéli a saját nyelvét, ha tíz embernél több érti.”²⁶

Több jel mutat arra, hogy ő maga is, hosszabb időn át bizonytalan volt az alternatívák közti választást illetően, mielőtt döntésre érett mérlegelése. Alig egy hónappal korábban jelent meg az a nagyfontosságú cikke,²⁷ amelyben az *etikai idealizmus* talaján állva minden fenntartását kifejezi a bolsevista etikával szemben. Az az érzése a késői olvasónak, hogy egy kikerülhetetlennek érzett döntés előtti gondolati visszariadás dokumentumát tartja a kezében. A rejtély nyitját a *hit* (!) szolgáltatja. Ezt írja Lukács: „Hit kérdése tehát ... a választás ... És hinni kell — és ez az igazi credo quia absurdum est, hogy az elnyomatásból nem ismét az elnyomottak küzdelme az uralomért (egy új elnyomatás lehetőségéért) fog következni, és így tovább, céltalan és értelmetlen örök küzdelmek sora, hanem az elnyomatásnak önmegsemmisítése.”²⁸ Lukács előtt nem maradt rejtve: az elnyomás megszüntetése csak újabb romboló erők elszabadulása útján lesz lehetséges. Ez a tudása nem a forradalmak éveiben érett meg, hanem már sokkal korábban. Barátjához, Paul Ernsthez 1915. május 4-én írt levelében már felmerül a gondolat: „Hogy megmentünk a lelket — éppen hogy a lelket kell feláldozni: Egy misztikus etikából kiindulva »kegyetlen reálpolitikussá« kell válni és az abszolút parancsot ... a „Ne ölj!” parancsát meg kell sérteni.”²⁹ A forradalom zaklatott éveiben pedig a lehetséges következmények tételezett jogosultságát a klasszikus irodalom érveivel támasztja alá: „Vagy hogy Hebbel *Judithjának* utolérhetetlen szépségű szavaival fejezzük ki a végső emberi tragédiának ezt a gondolatát: 'És

²³ L. erről részletesebben: HERMANN István, *A szocialista kultúra problémái*. Bp., 1971. 370–371.

²⁴ Idézi: MESTERHÁZI Miklós, *A messianizmus történetfilozófusa*. Bp., 1987. 91.; Ernst Bloch, *Geist der Utopie*. Duncker und Humblot, München und Leipzig, 1918. (2. kiadás: 1923., újabban: Suhrkamp V., Frankfurt am M., 1973.)

²⁵ L. LENDVAI L. Ferenc, *A messianisztikus szektásság jegyében*. In *A magyar filozófiai gondolkodás a két világháború között*. Bp., 1983. 48–81.

²⁶ BALÁZS Béla, *Napló*. Bp., 1982. II. köt. 353–354.

²⁷ LUKÁCS György, *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*. In *Szabadgondolat*, 1918. dec. 228–232.; Újabban: L. Gy.: *Forradalomban*. Bp., 1987. 36–41.

²⁸ *Uo.* 41.

²⁹ Közli: K. A. KUTZBACH, *Paul Ernst — Eine Biographie in Briefen und anderen Dokumenten*. Bd. 3. *Paul Ernst und Georg Lukács. — Dokumente einer Freundschaft*. Düsseldorf, 1974. 74.

hogya Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna — ki vagyok én, hogy ez alól magamat kivonhatnám?”³⁰

Duczynska Ilona, az egykori Galilei-kör jeles aktivistája írta 1921-ben Bécsben azt a hosszú ideig elveszettek hitt cikket az emigrációba szorult szélsőbal pátról, amelyben Lukácsról is szót ejt: „... A párt egyik reprezentatív teoretikusa ... azt mondotta nekem: A kommunista etika azt a legnagyobb kötelezettséget rója ránk, hogy magunkra vegyük a Gonoszt ...” és „... az igazi kommunizmusnak meggyőződése, hogy ez a Gonosz a történelmi fejlődés dialektikája folytán ellentétébe, a Jóba fordul át...”³¹ Lukács elismeri egy ilyen döntés súlyos etikai ambivalenciáját. Ezt írja: „Ismétlem, a bolsevizmus azon a metafizikai feltevésen alapul, hogy a rosszból jó származhatik, hogy lehetséges, mint Razumihin mondja a Raszkolnyikovban, az igazságig keresztül hazudni magunkat.”³² Mindezek után Lukács olyan elhatározásra jutott, amelyben a kétely és a jövőendő esélyek mozzanatai mind jelen vannak. Ez az elhatározás természetesen igen nagy intellektuális rizikóval kapcsolódott össze; vezérlő csillaga csakis egy *messianisztikus küldetés* tudat lehetett, amely egy „végső válság” víziójának sötét háttere előtt sejlett fel.³³

A háborút követő forradalmak során a chiliasztikus elméletek évszázados történetének új fejezete nyílt meg. A „Vasárnapi kör” egykori ifjú résztvevője, Radványi László (Anna Seghers későbbi férje), éppen ezekben az években írta disszertációját Heidelbergben a chiliazmusról. Radványi szerint: „A bolsevizmusban is arról van szó, hogy az igazság birtokának tudatában lévő kisebbség támadást intéz az empiria világa ellen, mégpedig azzal a céllal, hogy posztulátumaik megvalósítását erőszakkal kikényszerítsék.”³⁴ Ezek a nézetek távolról sem voltak elszigeteltek. Az egész kor annak az érzésnek a szellemi állapotában leledzett, hogy „a megváltás” közeledik, ez a sejtelmes tudat mintegy benne volt a levegőben. Ernst Bloch a *Geist der Utopie*ban „a jelenvalóban való élénk érdekeltiségről (rege Interessiertheit im Gegenwärtigen) beszélt. Doktori disszertációja a Megváltóra utal, „aki nem azért jött, hogy békét hozzon, hanem a kardot.” Az evangéliumban — úgy mond — nem az a tanítás szerepel, hogy ne tanúsítsunk ellenállást a Gonosszal szemben, ez a békülékeny tézis először Pál apostolnál tűnik fel. Vele szemben hangsúlyozza Bloch, és disszertációjának hőse, Thomas Müntzer a „Jó erőszakhoz való jogát”.³⁵

A kor teleológiai és eschatológiai teoreimái nem tudták Lukácsot válaszüttján tökéletesen megnyugtatni. Az eschatológia tanítása szerint a világtörténelem menete előre meg van határozva, determinálva van; a kérdés azonban változatlanul válaszra vár: mégis, milyen úton jut el a szenvedő emberiség a megváltáshoz? Lukács nem hitt abban, hogy ez spontán módon megtörténhet, az automatikus haladásba vetett hitnek, a fejlődés feltartóztatatlanságának szüksége volt egy katalizátorra. Révai József, aki ekkor az emigrációban működő párt vezetői közé tartozott, a *Történelem és osztálytudatról* írt bírálatában úgy jellemezte a marxizmust, „mint egy metodológiailag már befejezettek elgon-

³⁰ Lukács György, *Taktika és etika*. Bp., 1919.; Újabb: *Forradalomban*. Bp., 1987. 132.

³¹ Ilona DUCZYNSKA, *Zum Zerfall der K.P.U.* In *Unser Weg (Sowjet) — Zeitschrift für kommunistische Politik*. Hrsg. von Paul LEVI. Berlin, 1922. március 1. 4. évf. 5. sz. 97–105. (99)

³² L. a 27. sz. jegyzetet, 41.

³³ L. erről részletesebben: MESTERHÁZI Miklós, *i. m.* 24.

³⁴ Ladislaus RADVÁNYI, *Der Chiliasmus — Ein Versuch zur Erkenntnis der chiliastischen Idee und des chiliastischen Handelns*. (Dissertation zur Erlangung eines Doktor-Titels an der Universität Heidelberg, 1923.) Újabb kiadása a LUKÁCS-archívumban, 1985. 80.

³⁵ Ernst BLOCH, *Thomas Münzer als Theologe der Revolution* (1921). A 4. fejezet 2. rész címe: „Das Gewaltrecht des Guten.” — BLOCH ezt írja a disszertáció 1969. évi kiadása 116. o-n: „Das bedingungslose Nicht-Widerstehen ist nicht mehr reines Evangelium Christi, sondern bereits gemischt mit dem Paulinischen Evangelium.” BLOCH interpretációját vö.: Máté, 10, 33–38.: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem volna, hogy békességet bocsássak a földre; nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem fegyvert.”

dolt világperiódus utólagosan kialakított tudatát.”³⁶ Mint látható, a gondolatok a tudat (Bewußtsein) körül keringtek, e tudatban jutott világos felismerésre a világtörténelmi fejlődés kényszerpályája. Ez a tudat a híres, mások szerint hírhedett „hozzáadott tudat” (zugerechnetes Bewußtsein), amelyet egy szervezet képvisel, amelynek recipiense a proletariátus, és amelynek jegyében megvalósul a „szubjektum–objektum” egymást átható azonosulása. A „Subjekt–Objekt”-azonosság tételezése, párosulva a természetben működő dialektika tagadásával (ez Lukács akkori „egyik” főbűne), kioldva az elmosódó szakzsgaron terminológiájából, nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy a szubjektív mozzanat, „magyarán”: a szubjektív voluntarizmus akadálytalanul működésbe léphet. S hogy a fent jelzett szervezet, mint a „hozzáadott tudat” reprezentánsa, milyen végzetes következményekhez vezetete el a voluntarizmus jegyében a mozgalmat, az nagyon is jól ismert. A világtörténelem szuverén alakításának teoretikusai számára világos volt: a proletariátus „tiszta tudata” szervezeti képviselete nélkül semmiféle forradalmi helyzet nem jönne létre. Ez volt az a pillanat, amikor a messianisztikus küldetéstudat ügyvivői a színpadra léptek.

Lukács a következőképpen gondolkodott erről: „Mert amit emberi erő a történelemben véghezvihet, az nem több, mint tudatosítása a világtörténelem szükségszerűségének. Ezt a szükségszerűséget láttuk mi meg, és ezt óhajtottuk, az ígét hirdetve, azokban, akik e szükségszerűség végrehajtására hivatva vannak, a proletároknak, tudatra váltani. Mert tudtuk: ha létrejött a proletariátusban a tudatosság, az igazi érdekek helyes felismerése, akkor semmi sem tartóztathatja fel többé az új világrend létrejöttét.”³⁷

Kétség nem fér hozzá, hogy a lukácsi filozófia szubjektív vágyképzetként megjelenő egzakt elméleti összefoglalása egy tételezett világtörténelmi fordulatonak, amely a hegeli filozófia marxi interpretációjára nyúl vissza. A hegeli filozófia legfontosabb öröksége a fejlődés gondolata volt. Marx 'kopernikánusi' fordulata a történelmi dialektikában abban állt, hogy ő ezt a dialektikát nem „post festum” állapította meg, azaz nem kontemplatív módon kívülről interpretálta bele a történelem menetébe, hanem a dialektika működését a történelmi folyamatban magában fedezte fel és e folyamat mobilizáló erejének szerepét az osztálytudatban vélte felfedezni.³⁸ Ez volt az a gondolati tradíció, amit Lukács György a húszas évek elején Bécsben átvett és aktualizált.

Természetesen nem lehetséges, hogy az adott keretek közt Lukács bécsi periódusában született akárcsak legfontosabb művei analízisét adjuk, nem is ez a célkitűzésünk. Egyetlen mozzanatot kell még feltétlenül érintenünk, amely különösen az irodalmi szféra szempontjából igen jelentős, egy olyan következményt, amely a már említett „Subjekt–Objekt”-mozzanat egymást átható azonosításából származik. Ebben a teorémában van ti. elrejtve (a valóságban: nyilvánvalóvá téve) az individuum viszonya az ún. „kollektív tudathoz”. Mivel Lukács úgy véli, hogy a proletariátus tudata maga is elidegenedett és eldologiasodott, ezért nincs túl nagy véleménynyel az emberi személyiség döntő jelentőségéről. A *Történelem és osztálytudat*ban ezt így fogalmazza meg: „Az egyén soha nem lehet a dolgok mértéke, mert az egyén az objektív valósággal szükségszerűen mint merev dolgok komplexumával áll szemközt, melyeket készen talál, melyekkel kapcsolatosan csak az elfogadás vagy az elutasítás szubjektív ítéletéig juthat el. Csak az osztály ... épes a valóság totalitásához gyakorlatilag, átalakítóan visszanyúlni ... Az egyén számára a dologiaság s ezzel együtt a determinizmus ... megszüntethetetlen.”³⁹

E ponton a baloldali értelmiség széles köreinek jelentékeny ellenállásába ütközött. Elég talán itt arra a heves polémiára utalni, amelyet Sinkó Ervin *Testvér* című folyóiratá-

³⁶ József RÉVAI, *Georg Lukács: Geschichte und Klassenbewusstsein*. In *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*. 1925. 1–2. sz. 227–236.

³⁷ LUKÁCS György, *Jogrend és erőszak*. In *Internationale* (Budapest), 1919. 3–4. sz. 1–4.; Újabbban: *Forradalomban*. Bp., 1987. 76.

³⁸ L. a 36. sz. jegyzetet.

³⁹ LUKÁCS György, *Történelem és osztálytudat*. Bp., 1971. 485.

ban, a bécsi emigrációban a lukácsi tézisekkel szemben folytatott.⁴⁰ Sinkó, a tanácsköztársaság eseményeinek hű krónikása, a kecskeméti volt vörös városparancsnok nem tudta elfogadni, hogy az individuumnak alá kell vetnie magát valamely kollektívumnak, fel kell áldoznia magát homályos körvonalú eszmék jegyében; nem tudta elképzelni, hogy a személyiséget mint arcnélküli eszközt használják fel, nem tudott elfogadni olyan szocializmust, amely nem garantálja az individuum szabadságát. A többször idézett Ernst Bloch Lukács könyvének recenzálása ürügyén írt nagyszabású tanulmányában lép fel a filozófustárs száraz, militáns messianisztikus ideológiáival szemben egy emberszabásúbb utópia érdekében.⁴¹

A legélesebb kritika azonban nem a humán értelmiségtől, hanem — egyáltalán nem meglepetésként — pártkörökből, a Kominternből érkezett. Ismeretes, hogy a Komintern 3. kongresszusán maga Lenin bírálta hevesen a lukácsi szektázást. Az 1924-ben tartott 5. kongresszuson pedig Zinovjev, a Komintern főtitkára intézett kirohanást Lukács és Karl Korsch ellen,⁴² a továbbiakban Rudas László, Abram Gyeborin és mások vették összűz alá a *Történelem és osztálytudat*ot.⁴³

Mi volt vajon az oka e több irányból is kedvezőtlen recepciónak? Lukács Bécsben írt könyve a legnagyobb szabású és legmélyebb filozófiai összefoglalása volt a messianisztikus vonásokkal átszőtt októberi forradalomnak, a magyar és német forradalmi mozgalmaknak. De ez az összefoglalás *elkésve* történt, akkor, amikor Európában a polgári társadalmi rend a súlyos megrázkódtatások után újra stabilizálódni kezdett. Az éppen kialakuló szovjet birodalomban a hadikommunizmus viszonyait éppen akkoriban kezdte felváltani a NEP, az „új gazdasági politika”, ami viszonylagos teret adott a piacgazdaságnak, lényegében a polgári törekvéseknek a gazdaságban. A Komintern háttér-országának számító birodalom nyugati elismertségre törekedett (kiemelkedő esemény volt ezen az úton az 1922. évi rapallói szerződés), azaz az orosz-szovjet kommunizmusnak már nem állt érdekében, hogy Közép- és Nyugat-Európa országaival konszolidálódni kezdő kapcsolatait kiélezze. A Komintern háttérképződmény tehát — mint a későbbi történelemben is még nem egyszer — nagyhatalmi érdekeinek oltárán gátlás nélkül feláldozta a közép-európai munkásmozgalmat. Lukács azonban mindezt — láthatóan — nem ismerte fel akkor, a megelőző évek forradalmainak műzében született írásait már egy forradalom *utáni* periódusban foglalta össze szerves művé. Bloch későbbi terminusával élve, Lukácsnak a politikai pondra lépése az adott kontextusban már nem volt „egyidejű” (ungleichzeitig). És paradox módon a tömegek tudatának forradalmi alakítása sem állt már érdekében az egyre merevbbé váló, bürokratizálódó „állampártnak.” Lukácsnak — amennyiben megannyi támadás után is *választott* pártjában akart maradni — időről-időre önkritikát kellett gyakorolnia, meg kellett cáfolnia saját téziseit, hamisnak, sőt ellenforradalmiak kellett minősítenie alapvető művét, amely — mutatis mutandis — az 1968-as nyugat-európai diáklázadásoknak vált újra bibliájává, egy történelmi félreértés groteszk jeleként.

Lukács még Bécsben megkísérelte 1928/29 fordulóján, az ún. „Blum-tézisek”-ben korrigálni nézeteit; ma már megállapíthatjuk: kevés sikerrel. De a húszas évek szigorú történelmi iskolájából mégis távolabbra kihatott konzekvenciákat vont le, midőn 1929-ben el-

⁴⁰ SINKÓ Ervin folyóirata 1924. decemberétől 1925. decemberéig jelent meg Bécsben. L. e vonatkozásban *A boldonság okossága és a haszontalan dolgok haszna* c. írását. In *Testvér*, 1926. 12. sz. 345–362.

⁴¹ ERNST BLOCH, *Aktualität und Utopie*. In *Der neue Merkur*. 7. évf. 1923. okt.–1924. márc. — Újabb: *Philosophische Aufsätze zur objektiven Phantasie*. Suhrkamp V., Frankfurt am M., 1969. 598–621.

⁴² LENIN bírálata I.: *Összes művei*. Bp., 1974. 41. köt. 129–130. — Figyelemreméltó LUKÁCS válasza a berlini Rote Fahne-ban megjelent szerkesztőségi bírálatra. L.: *Eine Erklärung des Genossen Lukács an die Redaktion der Roten Fahne*. In *Die Rote Fahne*, 1925. jan. 25., 8. évf. 4. sz. — L. továbbá: GRIGORI SINOWJEW, *Bericht über die Tätigkeit des Exekutiv-Komitees*. In *Protokoll des 5. Kongresses der Komintern*, 17. 6.–8. 7. 1924. Carl Hoym's Nachf. Hamburg, 1924. 219.

⁴³ A *Történelem és osztálytudat* korabeli recepciójának dokumentumait közli: *A „Történelem és osztálytudat” a 20-as évek vitáiban*. Szöveggyűjtemény. Szerk.: KRAUSZ Tamás és MESTERHÁZI Miklós. Bp., 1981. I–IV. kötet.

hagyta Bécset. Berlinben és főleg Moszkvában egy új fejezet kezdődött munkásságában, nem kevésbé ellentmondásteljes a sztálini valósággal való „megbékélés” és a latens ellenállás malomkövei közt őrlődve. E „kétkelésben” újraéled a „baloldali etika és a jobboldali ismeretelmélet” korai dilemmája; azaz — úgy tetszik — a *baloldali etika* alternatívájának választása, ami a tízes-húszas évek fordulóján történt, a húszas éves első felében végsőkig kidolgozottá vált, de egyúttal alávettetett a Lukács által oly meggyőződéssel hitt hegeli dialektikának, az „aufheben” reá is érvényes működésének. A baloldali etikát ugyan Lukács élete végéig nem adta fel, de a harmincas években *küldetéstudata* homlokterébe, az „osztálytudat” ijesztő torzulásait látván, egyre inkább a polgári klasszikus kultúra tradícióinak védelme és népszerűsítése lépett. Egy adott ponton túl, a harmincas-negyvenes évek fordulóján ezek az erőfeszítései is áthághatatlan korlátokba ütköztek.

Végkövetkeztetéseink — némi leegyszerűsítéssel — így foglalhatók össze: Az egyik oldalon áll egy költő, emberszabású, szimpatikus, elomló kontúrú utópiáival, amelyeknek megvalósítására ugyan törekedett, de amelyek valósággá válását sohasem érthette meg, mivel azok eleve illúziókkal telítettek voltak, s éppen ennek felismerése ad magyarázatot arra, miért volt költészete rezignációval átitatva már a harmincas évektől kezdve. Vele perben, a másik oldalon áll a filozófus, aki a szenvedő ember megváltását a Soreltól származó, megszállott messianizmus kemény fegyelmével kísérelte meg elérni; megváltásezméivel azonban, ugyanúgy mint a költő — a Semmibe futott. Nyitva maradt a kérdés: melyik út volt inkább járható, talán egy harmadik?